

ПОНЯТТЯ ТОВАРНОЇ БІРЖИ ЗА ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Пристаючи до визначення поняття товарної біржі, передусім, слід зауважити, що у науковій літературі до останнього часу не вироблено універсального її поняття, придатного для використання у різних галузях знань та цивільного обігу.

Зокрема, досить часто біржу характеризують з точки зору встановлення її економічної сутності. Під таким кутом погляду її вивчають як спеціально організований ринок цінностей, де в якості таких цінностей виступають: товари масового вжитку, цінні папери, валюта, фрахтові документи, комерційні векселі тощо [1]. При цьому наголошується, що особливість зазначеного ринку полягає в тому, що він завжди є оптовим, а предметом торгу виступають цінності, які можна замінити, з певними характеристиками, котрі до того ж відсутні у місті продажу [2]. Часом також уточнюється, що біржа є ринком, котрий функціонує постійно, на якому торгівля здійснюється за зразками. Це пов'язано з тим, що біржа є найбільш розвинутою формою регулярно функціонуючого ринку товарів, які можна замінити, що продаються за зразками, стандартами, а також ринку цінних паперів та іноземної валюти.

Разом із тим, біржу також визначають як організацію, де між учасниками товарного або валютного ринку укладаються при її сприянні певного виду правочини, які відповідають встановленим вимогам. До визначення біржі як організації є, на нашу думку, подібним характеристика її як товариства (спільноти) брокерів, які домовляються продавати торги в певному місці за певними правилами.

Зустрічаються такі визначення біржі, де увага звертається, головним чином, на зовнішні ознаки її діяльності, внаслідок чого біржа визначається як аукціон, де торгівля здійснюється шляхом обміну усними інструкціями між трейдерами (представниками брокерських фірм в торговій зоні біржі [4]). Покупці та продавці мають можливість оперативного вступати у контакт і мінятися ролями, здійснюючи протилежні правочини або підряд декілька правочинів.

Таким чином, можна виділити два основних підходи до визначення біржі: 1) біржа — це певним чином організований ринок (сегмент ринку); 2) біржа — це організація особливого типу та призначення.

На нашу думку, перше з них є ближчим з погляду економічної науки, тоді як друге — ближче до юридичної характеристики цього поняття.

Для того, щоб підтвердити такий висновок, звернемося до тих законодавчих актів, які дають змогу скласти певне уявлення про юридичне розуміння сутності біржі, оскільки дають визначення останньої або вказують на її характерні (правові) ознаки.

Для початку звернемося до законодавства країн, де поняття біржі використовується давно і ґрунтується на певних правових традиціях. Так, згідно з Французьким торговим кодексом 1807 р., товарна біржа є зібранням комерсантів, капітанів кораблів, біржових маклерів та куртьє, яке відбувається під контролем уряду (ст. 71). Практично аналогічне положення було збережене у Комерційному кодексі Франції, який у 2000 році замінив згадуваний Торговий кодекс [5].

Стаття 64 Торгового кодексу Іспанії 1885 р. визначає біржі як публічні заклади, діяльність яких ґрунтується на належним чином отриманому дозволі, де комерсанти та члени колегій торгових посередників збираються з метою укладання і використання торгових операцій, котрі перелічені у даному розділі Кодексу.

У ст. 1 Закону України «Про товарну біржу», який було прийнято 10 грудня 1991 р. [6], вказано, що товарна біржа є організацією, котра об'єднує юридичних та фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність і має метою надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій товарів, упорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій.

Слід зазначити, що в проектах Закону про товарну біржу пропонувалися й дещо інші її визначення. Так, в одному з них підкреслювалося, що товарна біржа — це добровільне об'єднання, яке створює умови для учасників біржового процесу (маклерів, брокерів) з метою придбання або продажу ними товарів, а також здійснення інших торговельних операцій. В іншому проекті зазначалося, що товарна біржа — це добровільне об'єднання на засадах самоврядування, яке надає своїм учасникам можливість самостійно або через біржових посередників набувати або відчужувати товари, а також здійснювати або відчужувати товари, а також здійснювати торговельні й торговельно-посередницькі операції [7].

Схожий підхід до визначення поняття товарної біржі як організації, але із деяким зміщенням акцентів щодо характеристики її юридичної сутності мав місце і в інших колишніх республіках колишнього СРСР.

Так, відповідно до Закону РФ «Про товарні біржі та біржову торгівлю» 1992 р. біржею є організація з правами юридичної особи, що здійснює відкриті публічні торги у наперед визначеному місці у конкретний час і за встановленими правилами.

Попри деякі розбіжності та зміщення акцентів, практично у всіх наведених легальних визначеннях товарної біржі йдеться про те, що вона є організацією, створеною для специфічної діяльності. Разом із тим підкреслюється, що біржа є юридичною особою, діє на підставах самоврядування, виступає як самостійний суб'єкт у майнових, організаційних та інших відносинах.

Оскільки біржа є юридичною особою, виникає питання про те, до якого виду юридичних осіб вона має належати, бо від цього залежить визначення нормативного масиву, встановлення відносин за участю біржі.

Аналіз сутності товарної біржі дає підстави для висновку, що вона не може бути віднесена до господарських товариств, оскільки на відміну від останніх

не може мати метою отримання прибутку. Отже, товарна біржа у відповідності з її нормативним визначенням має оцінюватися як організація, котра разом із тим, не є господарським товариством.

За типом створення такої організації її можна віднести до об'єднання, оскільки поєднуються зусилля суб'єктів права — юридичних та фізичних осіб для досягнення спільної мети. Але при цьому кожен учасник зберігає юридичний статус самостійного суб'єкта права, в якості котрого може виступити поза біржею. Ця організація є некомерційною, оскільки метою діяльності біржі не може бути отримання прибутку. Разом із тим це не означає, що у необхідних випадках норми цивільного законодавства про господарські товариства не можуть бути використані стосовно відносин, пов'язаних із створенням чи функціонуванням товарної біржі, в порядку аналогії закону, про що детальніше мова піде далі.

Як випливає з легального та доктринальних визначень біржі її ознаками є:

1) некомерційний характер її як організації, відсутність мети отримання прибутку;

2) створення біржі фізичними та юридичними особами, які займаються підприємницькою діяльністю, торгівлею цінними паперами тощо;

3) створення біржею умов для вчинення біржових правочинів;

4) вчинення таких правочинів у спеціальній формі та за спеціальними правилами;

5) регулярність торгів (біржових сесій);

6) повна або часткова спеціалізація біржі на операціях з певним товаром, цінними паперами тощо;

7) котирування товарів, цінних паперів тощо;

8) поєднання в біржі суто цивілістичних та організаційно-управлінських функцій. Перші полягають у забезпеченні сприяння товарообігу, другі — у забезпеченні самоврядування ринкових інституцій.

Слід підкреслити, що, хоча товарна біржа створюється для досягнення багатьох цілей (надання послуг при укладенні біржових правочинів; виявлення товарних цін; з'ясування попиту та пропозиції на товари; вивчення, впорядкування і спрощення товарообігу і пов'язаних з ним торгових операцій), однак при усьому розмаїтті таких «тактичних» цілей для біржі визначальною є «стратегічна» мета — організація та покращення товарного (цивільного) обігу. Іншими словами — організація постачання та збуту між товаровиробниками на основі їх економічних інтересів, які формують попит і пропозиції [4].

Саме у завданнях, які постають перед біржею, а також цілях, для досягнення яких вона створюється, і знаходить відображення обумовленість специфіки її діяльності як організації.

Варто зауважити, що характеристика біржі як організації, яка займається специфічною діяльністю з метою впорядкування та полегшення обігу товарів, а також досягнення деяких інших цілей, недостатня, оскільки в сфері постачання та збуту, торгівлі, посередництва тощо можуть діяти й організації, що не є біржами.

Тому доцільним є порівняння характерних ознак біржі та «біржоподібних» утворень (торгових будинків, ярмарок тощо) з метою розрізнення далі біржі та схожих зовні на неї соціальних утворень.

На відміну від біржі, для «біржоподібних організацій» (квазібіржових організацій) характерними є такі ознаки:

- 1) універсальний характер номенклатури товарів, торгівля «небіржовими» товарами;
- 2) нерегулярність днів і годин торгів;
- 3) відсутність або не значна кількість спеціалізованих секцій;
- 4) нестандартизованість партій товарів;
- 5) відсутність котирування або недосконалість останнього.

Враховуючи наведені вище характерні ознаки біржі, можна також провести її відмежування від окремих видів «квазібіржових» утворень.

Так, від оптових ярмарок біржа відрізняється такими рисами:

- на біржах контингент учасників є більш постійним;
- на біржі немає ні самого товару, ні його зразків. Є тільки відомості про товари;

— розрахунки на біржах відбуваються без використання готівки — платіжними дорученнями, чеками, векселями або шляхом надання еквівалентного товару;

— порядок і форма укладення біржових правочинів суворо визначені;

— момент використання біржових угод не збігається з моментом їх вчинення (укладення). Навіть у правочинів з негайним виконанням воно відбувається через певний строк.

Натомість на ярмарках порядок торгу є іншим, внаслідок чого практично усі названі вище обставини та вимоги не мають правового значення [8].

Від торгового дому, котрий так само, як і біржа, виконує організаційні функції щодо відносин торгівлі, поєднуючи їх з власною торговельно-посередницькою, комісійною тощо діяльністю, біржа відрізняється таким:

— на відміну від справжніх бірж, котрі, як правило, мають певну спеціалізацію, торговий дім займається посередництвом при реалізації різноманітних товарів;

— якщо біржа від свого власного імені не укладає біржові угоди, а лише створює умови для їхнього укладення, то торговий дім сам може виступити посередником, бути стороною договору;

— біржа створюється особами, які потребують її послуг в належній організації торгівлі, тоді як торговий дім може створюватися будь-якими засновниками з метою надання послуг усім, хто бажає користуватися послугами цієї організації;

— біржа є некомерційною організацією, оскільки не займається комерційним посередництвом і не має мети отримання прибутку (ст. 1 Закону про товарну біржу), тоді як торговий дім, як правило, таку мету перед собою ставить;

— біржовий товар на біржі реалізується партіями, а не поштучно. Торговий дім може реалізовувати як партії товарів, так і окремий товар;

— торговий дім, як правило, має яскраво виражену «товарну» спрямованість, у той час як біржі можуть бути не лише товарними, а й фондовими, валютними тощо;

— для товарних бірж є характерною торгівля ф'ючерсами — біржовими контрактами стосовно товару, якого поки ще немає. Натомість, торговий дім виступає посередником при укладенні договорів стосовно реального, вже існуючого товару;

— як впливає із пункту «б» ст. 15 Закону України «Про товарну біржу», товарні біржі в Україні є організаціями закритого типу, оскільки вчиняти правочини на них можуть лише члени біржі (самостійного або через представників). Торговий дім, натомість, у більшості випадків є організацією відкритого типу і будь-який підприємець, котрий має відповідний товар, може укласти за допомогою торгового дому необхідний договір.

Серед основних ознак біржових інститутів як особливої форми оптового ринку виділяють:

— здійснення торгівлі товарами, які замінюються за стандартами і зразками, що дає можливість в момент купівлі продажу реалізовувати не сам товар, а контракт на його поставку;

- регулярність торгів і ведення їх на основі чітко встановлених правил;
- формування цін на основі співвідношення попиту і пропозиції;
- свобода для продавців і покупців у виборі контрагента по угоді;
- стандартизація контрактів, розмірів мінімальних партій, лотів, обсягів поставок.

З урахуванням названих та інших особливостей біржі та відмінностей її від квазібіржових закладів (утворень) можна погодитися з думкою, що під біржею у юридичному значенні слід розуміти організацію, котра має ознаки, встановлені у законодавстві, в якій вчиняються за її сприяння певного виду правочини (біржові правочини) між учасниками товарного, валютного та інших видів ринку [9].

Крім цих ознак, специфіка біржі виявляється також у її функціональній природі. Серед функцій, що їх виконує біржа, слід назвати функцію організації біржових торгів, функцію розробки біржових контрактів, функцію біржового арбітражу, функцію формування реальних, середніх цін на товари тощо.

Оскільки відповідно до частини другої ст. 1 Закону «Про товарну біржу» (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2921-III від 10 січня 2002 р.) товарна біржа є юридичною особою, виникає питання: до якого виду юридичних осіб вона може бути віднесена. Його з'ясування має практичне значення з погляду визначення додаткового масиву законодавчих актів, які мають бути враховані при визначенні її статусу та характеру діяльності.

Сутність біржі та законодавства про біржу дозволяє зробити висновок, що вона не може бути віднесена ні до господарських товариств, ні до установ. Це зумовлено тим, що відповідно до частини третьої ст. 1 Закону «Про товарну біржу» товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку, що є ознакою господарських товариств і підприємницької діяльності взагалі.

Для того щоб більш повно охарактеризувати товарну біржу як організацію зі специфічними властивостями, необхідно також враховувати особливості її структури.

Відповідно до ст. 12 Закону про товарну біржу — «Організаційна структура товарної біржі» — для управління товарною біржею та забезпечення її функцій на біржі створюються виконавча дирекція та спеціальні підрозділи: розрахункова палата, біржовий арбітраж, котирувальна комісія та інші підрозділи і допоміжні служби, необхідні для її діяльності. Підрозділи біржі діють на основі положень, що затверджуються загальними зборами членів товарної біржі або уповноваженим ними органом.

Аналіз цієї норми, а також інших положень Закону про товарну біржу дозволяє зробити висновок, що організаційно товарна біржа є досить складним з організаційної точки зору соціальним утворенням, яке функціонує за допомогою таких груп органів та підрозділів:

1) органи управління і контролю (загальні збори, біржовий комітет, виконавча дирекція, ревізійна комісія), котрі забезпечують управління біржею, реалізацію її цивільної та іншої правоздатності;

2) структурні підрозділи біржі, які не мають прав юридичної особи, але є її важливими частинами, спеціальні підрозділи і допоміжні служби, які забезпечують функціонування біржі та її життєдіяльність.

При цьому, із врахуванням положень ст. 12 Закону про товарну біржу, поміж зазначених підрозділів та служб варто розрізняти два їхні види: обов'язкові і факультативні.

До обов'язкових належать ті, що прямо вказані у згаданій нормі Закону про товарну біржу і створення яких тому є обов'язковим для кожної біржі. Це — розрахункова палата, біржовий арбітраж, котирувальна комісія.

До факультативних підрозділів і служб належать: інформаційно-довідковий відділ, експертне бюро, аналітичний відділ, відділ реклами тощо.

Однак зазначені відмінності не впливають суттєво на правове становище згаданих підрозділів та служб. З юридичної точки зору усі вони є складовими частинами (елементами) товарної біржі як юридичної особи, що забезпечують її функціонування, однак самостійними суб'єктами цивільних відносин не є і у цивільному обігу від власного імені не виступають.

Особливе місце на біржі займають брокери, що пов'язано з тим, що відповідно до частини четвертої ст. 15 Закону про товарну біржу біржові операції (біржові угоди) дозволяється здійснювати тільки членам біржі або брокерам.

Слід відзначити, що поняття «брокерська контора» і «член біржі» знаходяться у тісному взаємозв'язку: або брокерська контора створюється членом біржі, або вона сама стає членом біржі, без того не має права укладати біржові угоди.

Брокерська контора може мати права юридичної особи, існувати у різноманітних організаційно-правових формах. Але вона також може бути структурним підрозділом організації — члена біржі і користуватися при проведенні біржових операцій його рахунком та юридичною адресою.

Варто зазначити, що навіть у випадках, коли організація є членом біржі, провадити біржові операції можуть не будь-які працівники, а лише брокери.

Згідно зі ст. 16 Закону про товарну біржу біржові брокери є фізичними особами, зареєстрованими на біржі відповідно до її статуту, обов'язки яких полягають у виконанні доручень членів біржі, яких вони представляють, щодо здійснення біржових операцій шляхом підшукування контрактів, і поданні здійснюваних ними операцій для реєстрації на біржі. Кількість брокерів кожної товарної біржі визначається біржовим комітетом (радою біржі).

Стосунки брокера з брокерською конторою (членом біржі) звичайно ґрунтуються на строковому контракті, хоча іноді можуть застосовуватися й цивільно-правові договори (підряду, доручення тощо).

Для того, щоб більш точно охарактеризувати юридичну особливість товарної біржі, на нашу думку, є виправданим розгляд питання про те, до якого типу організацій вона належить. Вона не може бути ні установою, ні господарським товариством, ні підприємством. Можна лише констатувати, що товарна біржа є організацією, яка до того ж має бути створена кількома особами.

Література

1. Журавлева Н. А. Развитие акционерно-коммерческой деятельности в СССР / Н. А. Журавлева, С. Н. Никитин. — Ленинград : Изд-во Ленингр. фин.-экон. ин-та, 1991. — С. 35.
2. Авлици И. В. Биржи: правовые основы организации и деятельности / И. В. Авлици, О. М. Козырь. — М. : Экономика и право, 1991. — С. 5.
3. Милуков Ю. Биржа: что это такое и зачем она // Хозяйство и право. — 1991. — № 4. — С. 117.
4. Пушкин А. Товарная биржа. Что это такое? / А. Пушкин, А. Пушкина, И. Садиков // Хозяйство и право. — 1990. — № 12. — С. 90.
5. Коммерческий кодекс Франции / [предисл., пер. с фр., доп., слов.-справ. и коммент. В. П. Захватаева]. — М. : Волтерс Клувер, 2008. — 1272 с.
6. Про товарну біржу : Закон України від 10 груд. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 10. Ст. 138.
7. Биржевые новости. — 1991. — № 5. — С. 1–3.
8. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 2 / Г. Ф. Шершеневич. — М. : Статус, 2003. — С. 439–450.
9. Харитонова О. І. Організаційно-правові питання управління економікою і роль товарних бірж в умовах формування ринкових відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. І. Харитонова. — О., 1995. — С. 15.

Анотація

Деревин В. С. Поняття товарної біржі за чинним законодавством України. — Стаття.

Біржа є найбільш розвинутою формою регулярно функціонуючого ринку товарів, які можна замінити, що продаються за зразками, стандартами, а також ринку цінних паперів та іноземної валюти, як спеціально організований ринок цінностей, де в якості таких цінностей виступають товари масового вжитку, цінні папери, валюта, фрахтові документи, комерційні векселі тощо.

Ключові слова: товарна біржа, функції, специфіка, організація.

Аннотация

Деревин В. С. Понятие товарной биржи по действующему законодательству Украины. — Статья.

Биржа является наиболее развитой формой регулярно функционирования рынков товаров, которые можно заменить, которые продаются по образцам, стандартам, а также рынка ценных

бумаг и иностранной валюты как специально организованный рынок ценностей, где в качестве ценностей выступают товары массового употребления, ценные бумаги, валюта, фрахтовые документы, коммерческие векселя и т.д.

Ключевые слова: товарная биржа, функции, специфика, организация.

Summary

Derevni V. S. The Notion of Commodity Exchange according to the nowadays law system of Ukraine. Article.

The Exchange is one of the most developed form in the market of goods, which can be altered, or sold by the patterns and standarts. Ofcourse, the exchange could be also a market of saleable securities and foreign currency, which is formed as a particular market values such as: goods of common rise, saleable securities, currency, freight documents, commercial fills and etc.

Keywords: Commodity Exchange, functions, speciality, organization.

УДК 342.95

Л. М. Долгополова

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТОРГІВ

З поступовим розвитком ринкових відносин знову стали затребувані забуті, але з успіхом застосовувані раніше правові форми організації економічних відносин. Так останніми роками в нашій країні проводиться велика кількість аукціонів і конкурсів у найрізноманітніших сферах. Причини такого широкого застосування даного способу укладання цивільно-правових договорів криються у прагненні знайти найбільш вигідного контрагента за договором, що укладається, і тим самим із більшим ступенем вірогідності задовольнити свої інтереси.

Найбільше випадків проведення торгів — реалізація арештованого майна в процесі виконавчого провадження, продаж державного майна в ході приватизації, антикваріату та інших цінностей, проведення конкурсів, пов'язаних із реалізацією державних контрактів на постачання товарів, надання послуг і виконання підрядних робіт для державних потреб, реалізація майна в ході процедури банкрутства тощо. Залучаючи до участі в торгах велику кількість учасників, підвищуючи конкуренцію, організатор торгів збільшує свої шанси продати продукцію за максимально вигідними умовами і уникнути корупції за рахунок «прозорості», контрольованості процедури при укладенні договору. Тому торги — визнаний і, як правило, обов'язковий спосіб витрачання державних коштів у переважній більшості цивілізованих країн світу. Відповідний підхід до укладання договору слідує з самої суті ринкового механізму, рушійною силою розвитку якого є конкуренція, що досягається шляхом залучення потенційних претендентів на укладання договору і забезпечення необхідних умов для їх рівноправної та ефективної участі в цьому змаганні. Даний процес зводиться до методів і прийомів, використовуваних для охорони вільної конкуренції. Найбільш характерними з них є: